

*Hadîs Şerh Geleneği (Doğuşu Gelişimi
ve Dönüşümü)*, Zişan Türcan,
(Doktora Tezi), Ankara, 2011, 337 Sayfa.

Dini metinlerin gerek üslubundan gerek müphem ve müşkil kelimelerin kullanımından kaynaklanan anlam kapalılıklarını gidermek üzere Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri çalışmalarını, yazıya geçirilmesi, tedvîni ve tasnifini, hadîs-i şerifleri şerh etme faaliyetleri takip etmiştir. Şerhler nesiller arası köprü görevi görürken, Sünnet-i Seniyye'nin daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve ilmi tevarüsün canlılığına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Hadis şerhçiliği üzerine önemli çalışmalardan biri olan *Hadis Şerh Geleneği (Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü)* adıyla Zişan Türcan tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve Türkiye Diyanet Vakfı 2010 Yılı İslâm Araştırmaları Yarışması İkincilik Ödülünü alan eser bir giriş, beş bölüm ve bir sonuçtan müteşekkil olup temel hadîs kitapları üzerine yazılan şerhleri konu almaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu ve amacı, araştırmanın metodu ve kaynakları, kavramsal çerçeve başlıkları altında çalışması hakkında genişçe bilgi veren Türcan, tezinde ana hatlarıyla bir şerh geleneği haritası çıkartmaya çalışmıştır. Giriş bölümünde konu edindiği “Şerhin Doğuşu Ve Gelişimi” sürecini dört aşamada inceleyen yazar, “Hadîs Rivâyeti Ve Anlama” adını verdiği ilk dönemin özelliklerini; rivâyete ilginin anlama çerçevesinde kalması, şifahî olması ve ilmî bir amaç gütmeyip sadece kişisel gereksinim kaynaklı olması şeklinde tespit etmiştir. “Hadîs Tedvini Ve Yorumlama Dönemi” başlığı altında hadîslerin tedvinini zorunlu hale getiren sebepleri serdettikten sonra dönemi ‘*anlama* devrinden tam anlamıyla *yorumlama* dönemine geçiş’ şeklinde ifade etmiştir. Yine bu başlık altında şifahî ifadelerin yazıya geçirilirken uğrayabileceği anlam kayıplarını önlemek amacıyla geliştirilen *arz* yönteminin ortaya çıkışına değinilmiştir.

“Şerh'e Çerçeve Oluşturması Bakımından “Tasnif'in Oluşum Süreci” şeklinde isimlendirilen üçüncü aşamada tasnifin, anlama ve yorumlama ameliyesini ilgilendiren vechine değinilmiş ve tebvîble başlayıp hicri III. asırda kemale erdiği ifade edilmiştir. Buna göre “Tasnif süreci, münferit bâbli eserlerden sonra muhtelif bâbların toplandığı eserlerin, sonrasında da muhtelif bâbları *kitap* denilen bölümlerde toplayan eserlerin yazılması şeklinde gelişmiştir.”(s.

25) Bununla birlikte yazar tasnif faaliyetlerinde daha evvelki bâblandırma çalışmalarından fazlaca yararlanılsa da bu bâbların olduğu gibi alınmadığı, tasnifin mahza bâbları geliştirme çalışması olmadığını birkaç örnekle anlatmış ve III. asır musanniflerinin hadislerden yeni bir seçki yapma tasarruflarını da misalleriyle beraber delil olarak zikretmiştir. (s. 28)

Hadis tedvini her ne kadar fıkıh tedvininden önce başlasa da fıkıhın teşekkülünden sonra gerçekleştirilen hadis tasnif faaliyetlerinde fıkıh literatürü belirleyici bir rol oynamıştır. Bu gerçeğin altını çizen yazar, İslâm toplumunun itikadi ve sosyolojik gelişimine değindikten sonra hadis tasnifinde kelâm, tefsir, tasavvuf, siyer ve megazî gibi alanların etkisini konu almıştır. Tasnif anlayışındaki değişimi ve tasniften doğacak olan şerhlerdeki üslubu anlama yolunun Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis'in anlaşılmasından geçtiğini ifade eden Türcan, Ehl-i hadis'i anlamak için de Şafî'nin düşüncesini anlamının gerekliliğini vurgulamış ve bu başlık altında son olarak isnadın gelişim sürecinden bahsetmiştir. Giriş bölümünün "Belli Bir Hadis Kitabı Üstüne Yapılan Şerh'in Ortaya Çıkışı" başlığı altında bir takım hadis kitaplarının belli özellikleriyle meşhur olması, teknik anlamda şerh faaliyetlerinin başlamasının nedenlerinden biri olarak zikredildikten sonra hadis şerhi deyince akla ilk gelen *Muvatta'* ve *Kütüb-i sitte* şerhleri hakkında genişçe bilgi verilmiştir.

Yazar, inceleme alanına giren hadis şerhlerini sistematığı ve amacı bakımından sınıflandırmış, fikhî şerhler, isnad ve rical değerlendirme ağırlıklı şerhler, tasavvufi şerhler ve zengin içerikli şerhler olmak üzere her bir şerh türünü müstakil bölümlerde ele almıştır.

Birinci bölümde, hadis şerhinde önemli bir yer tutan "fikhî şerhler" konu edinilmiştir. Erken dönem hadis şerhlerinin alamet-i farikası olan fikhî yaklaşım her ne kadar hemen hemen bütün hadis şerh türlerinde görülse de bazı eserlerde ağırlıklı bakış açısını oluşturmaktadır. *el-Müntekâ*, *el-İstizkâr*, *el-Mu'lim*, *İkmalu'l-mu'lim* ve *Âridatu'l-ahvezî* adlı eserleri fikhî şerhler arasında sayan yazar, Hattabî'nin, *Me'alimu's-Sünen* adlı eserinin objektif olması, zamanının zihniyetine ve ahvaline ışık tutması bakımından diğerlerinden ayrı tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Fikhî şerhlerin ihtilafa medar olması bakımından rivâyetlerin farklı tariklerinin zikretme oranı, amacı ve şekli hususunda mezkûr fikhî şerhler arasında bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre ilk hadis şârihlerinden Hattabî'nin *Sünen-i Ebî Dâvûd* şerhi olan *Me'alimü's-Sünen* adlı eseri ile Mâzerî'nin *Mu'lim*'inde rivâyet farklılıklarına nadiren atıfta bulunulurken, İbn Abdilberr'in *el-İstizkâr*'ında, İbnu'l-Arabî'nin *Âridatu'l-ahvezî*'sinde ve Kadı İyâz'ın *İkmalu'l-mu'lim*'inde rivâyetlerin farklı tariklerine ilk iki şerhe nisbetle daha fazla değinilmiştir. Söz konusu farkın sebebi ise farklı tariklere daha ziyade yer veren müelliflerin "fikhî ihtilafı daha fazla temas etmeleri ve hadislerin fikhî hükümlere mesned teşkil etmeyen kısımlarındaki farklılıklarla da ilgilenmeleri"(s. 65) şeklinde açıklanmıştır.

Metinlerin içerik tahlili başlığı altında Hattâbî, İbnü'l-Arabî, Kadı İyâz ve Bâcî gibi pek çok şârihin, metnin kelimeleri ve gramerini şerh üslubu zengin örneklerle anlatılmıştır. Müelliflerin şerh çalışmalarında metin içi ve dışı bilgilerden, üslup ve muhteva benzerliğinden yararlandıkları ayet, hadis ve Arap şiiiriyle istişhat ettikleri ifade edilmiş ve bu hususların her birinde kâfi miktarda örnek zikredilmiştir. Her ne kadar mezhebe bağlı olarak bir takım farklılıklar zuhur etse de şârihlerin 'kişisel kanatları serdetme, farklı fikhî görüşleri aktarma, fikhî hükümlerin delillerine işaret etme, usûl-u fikhın verilerini kullanma'(s. 110) gibi hususlarda ortak bir fikhî yaklaşım sergiledikleri zikredilmiş ve bu görüşün delillerine yer verilmiştir. "Şerh Edilen Eserin Yapı Ve Sistematiğinin Şerh Üzerindeki Etkisi" adını verdiği başlık altında yazar 'şerhte ele alınan eserin tasnif şekline uyma, o eserin yapısal özelliklerini inceleme, bâbların kendi aralarında ve altlarında nakledilen hadislerle ilişkisini araştırma ve müellifin kendisine ait görüşlerini dikkate alma' gibi *belli bir kitap üzerine şerh yazma* geleneğinin önemli özelliklerine değindikten sonra fikhî eserlerde bu özelliklerin izini sürmüştür.

"İsnad Ve Rical Değerlendirme Ağırlıklı Şerhler" adını taşıyan ikinci bölümde isnad ve rical fazlaca ağırlık vermesi bakımından İbn Abdilberr'in *et-Temhîd li mâ fi'l-muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esanîd* adlı eserine bolca müracaat edilmiş ve bu eser hakkında doyurucu bilgiler verilmiştir. Yine bu eserin metinlerin içerik tahlilindeki üslubu, fikhî yaklaşımı üzerinde durulmuş ve son olarak yapı ve sistematiği açısından şerh edilen eserin şerhe etkisi konu edilmiştir.

Tasavvufi şerhlere ayrılan üçüncü bölümde, incelemenin merkezinde temel hadis kitaplarına yazılan tasavvufi şerh olarak İbn Ebî Cemre'nin *Sahih-i Buhârî*'den seçtiği 296 hadisten oluşan *Cemu'n-nihâye* adlı eserine yazmış olduğu *Behcetü'n-nufûs* şerhi bulunmaktadır. Eser, 'senet zikretmemesi, hemen her hadiste tasavvufi yorumlara yer vermesi ve sûfi sözleriyle istişhâdda bulunması'(s. 162) yönüyle belirgin bir tasavvufi yaklaşım sergileyip diğer hadis şerhlerinden ayrılırken; 'mutasavvıfların genel hadis yorumlarında görülen senedsiz bir şekilde muhtevayı aktarma, keşf, ilham ve rüya ile hadis rivâyeti'(s. 161) gibi hususlarda da tasavvufi şerhlerden ayrı bir çizgidedir. İbn Ebî Cemre'nin rivâyet farklılıklarına çok önem vermemesini 'şârihin öncelikli amacının teknik problemlere boğulmadan, rivâyetin taşıdığı mesajı ortaya çıkarmak' şeklinde açıklayan yazar mezkûr eserde metinlerin içerik tahlili, üslubu ve kaynakları hususunda genişçe bilgi vermektedir. Söz konusu tasavvufi eser, rivâyetler arası teâruzda başvurulan yöntemleri kullanma açısından incelenmiş ve verilen örnekler ışığında İbn Ebî Cemre'nin rivâyetlerin şekil ve içerik problemleriyle çok ilgilenmek istememesinden dolayı nadiren başvurduğu cem'-te'lif ve te'veil yönteminin diğer hadis şerhi müelliflerinden farklı bir yönünün bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

‘Zengin İçerikli Şerhler’ başlığını taşıyan dördüncü bölümde, Nevevî’nin (ö. 676/1277) *Sahîh-i Müslim*’e yazdığı *Minhâc* adlı şerhi ve sonrasında hadis şerhlerinin, hakim fikhî yaklaşımın varlığını sürdürmesiyle beraber ‘zengin içerikli şerhler’ şeklinde vasıflandırılabilceğini zikreden Türcan, zengin içerikli şerhlere dair bir tür tarihlendirme yapmıştır. Yazar bu bölümde İbn Hacer’in *Fethu’l-bârî*, Aynî’nin *Umdetü’l-kârî* adlı *Sahîh-i Buhârî* şerhlerini ve Nevevî’nin *Sahîh-i Müslim* şerhi olan *Minhâc*’ı karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Zikri geçen eserleri farklı tariklerini zikretme oranı ve amacı, râvî tasarruflarına dikkat çekme ve metinlerin içerik tahlili bakımından zengin örneklerle mukayese edildikten sonra şerhlerdeki fikhî yaklaşım ele alınmıştır. Diğer bölümlerde de takip ettiği usûl üzere rivâyetleri sıhhat yönüyle inceleyen müellif, “diğer şerh türlerinin hiç birinde sıhhat konusuna ayrılan yer, zengin içerikli şerhlerdeki kadar değildir” kaydını düşmüştür. (s. 251) Hususiyetle bahsedilen eserler olmak üzere zengin içerikli şerhler hakkında doyurucu bilgiler ve tespitler içeren bölümde son olarak ‘Şerh Edilen Eserin Yapı Ve Sistematiğinin Şerh Üzerindeki Rolü’ konusu incelenmiştir.

Eserinin ‘Hadis Şerhinin İlmî Niteliği’ ismini verdiği beşinci ve son bölümünde yazar, ilk olarak hadis şerhinin, ulûmu’l-hadis arasındaki yerini konu edinerek ilk müstakil hadis usûlü kitabı olarak kabul edilen *el-Muhadisü’l-fâsıl*’dan itibaren olgun şerhçilik dönemine kadar hadis şerhinin bir ilim dalı olarak zikredilmesinin izini sürmüştür. Bu bölümde son olarak iki farklı sahada aynı işlevi gören tefsir ve hadis çalışmaları tarihî gelişim ve muhteva bakımından mukayese edilmiş ve iki alanın yöntem bakımından benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilmiştir.

Çalışması boyunca ağırlıklı olarak ‘Hadis şerhinin muhtevası nedir?’ ve ‘Şerhin muhtevasında dönemlere göre takip edilebilir bir değişimden söz edilebilir mi? sorularının cevabını arayan yazar eserinin sonunda kaleme aldığı sonuç yazısında okuyucuya oldukça nitelikli bir özet sunmuştur.

Kevser ÖZTÜRK

Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, BURSA